

УДК 94:327

НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ У СФЕРІ КОНСУЛЬСЬКОЇ СЛУЖБИ В 1918-1923 рр. ЯК КРОК ДО СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ УКРАЇНСЬКИХ ДИПЛОМАТІВ ТА КОНСУЛІВ

**МАТЯШ І.Б.,
доктор історичних
наук, професор
Дипломатичної
академії України
при МЗС України,
Заслужений діяч
науки і техніки
України, Голова
Наукового
товариства історії
дипломатії
та міжнародних
відносин**

Розглянуто основні форми та принципи діяльності перших навчальних закладів у сфері підготовки кадрів для українських закордонних представництв упродовж 1918-1923 рр. Молода дипломатія Української Народної Республіки потребувала кваліфікованих фахівців як для відповідних підрозділів центрального апарату зовнішньополітичного відомства, так і для консульських установ. Відтак уже з перших днів діяльності Генерального секретаріату справ міжнародних, реорганізованого в грудні 1917 р. із Генерального секретарства міжнаціональних справ, спершу постало питання про започаткування цілеспрямованої підготовки майбутніх консулів. Нагальна потреба в створенні консульських установ зумовлювалася необхідністю державного захисту українців, що опинилися за кордоном та організації товарообміну молодій самостійній держави з іншими країнами. Встановлення дипломатичних та консульських зносин передбачала стаття IV Мирного договору між УНР, Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною, підписаного 29 січня (9 лютого) 1918 р. у Бресті. Навчання на Консульських курсах розпочалося 20 квітня 1918 р., однак завершити його за доби Центральної Ради в УНР не довелося. Проте з приходом до влади Гетьмана Павла Скоропадського Консульські курси відновили роботу вже в Українській Державі. Із приходом до влади більшовиків інститут деякий час функціонував як Інститут зовнішніх зносин (незабаром перейменований на Київський вищий технікум зовнішніх зносин) у складі двох відділень (консульського та зовнішньої торгівлі) на чолі з професором Іллею Бабатом, зміненим у 1922 р. на лояльного до більшовицького режиму, радянського професора Миколу Канторова. Радянськими керівниками установи було зруйновано й традиції підготовки кадрів диплома-

тичної та консульської служби, сформовані за доби УНР та Української Держави. На підставі архівної інформації з'ясовано склад професорсько-викладацького колективу та кількісні і якісні параметри студентства. Досліджено персональний внесок у формування засад спеціальної освіти дипломатів українських державних діячів УНР.

Ключові слова: навчальні заклади у сфері підготовки кадрів для дипломатичної служби, Консульські курси, Близькосхідний інститут, Київський інститут зовнішніх зносин.

Вступ. Історія професійної освіти в сфері дипломатичної та консульської служби – важливий напрям дослідження процесу фахового становлення дипломата й консула та інституційного становлення української дипломатії. Студії щодо підготовки кадрів для зовнішньополітичного відомства в середині 1990-х років започаткував проф. Л. Ф. Гайдуков¹. На підставі виявленої у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (надалі – ЦДАВО України) архівної інформації вчений систематизував розпорошені згадки про існування певної форми підготовки кадрів для консульських установ, висвітлив основні моменти діяльності консульських курсів, консульського факультету Близькосхідного інституту та створеного на його базі Київського інституту зовнішніх зносин. Деякі відомості про підготовку українських консулів в 1918 р. подавав проф. Д. В. Веденєєв².

У процесі підготовки монографії «Українська консульська служба 1917 -1923 рр. як державний інститут: становлення, функціонування, персоналії» (К., 2016) нам вдалося виявити фонд спеціального навчального закладу з підготовки фахівців для зовнішньополітичного відомства і реконструювати його нетривалу історію. Відтак можна стверджувати, що окрім архівної інформації, що міститься в фондах ЦДАВО України (про створення консульських курсів та заснування Близькосхідного інституту – у фонді Міністерства освіти в ф. 166), важливу частину джерельної бази історії професійної освіти української дипломатичної та консульської служби, складають фонди Державного архіву м. Києва. Науковий інтерес має інформація, що міститься в фонді 744 «Київський торговельно-промисловий технікум» цього архіву. Тут відклалися документи, утворені в діяльності Близькосхідного інституту та Київського інституту зовнішніх зносин, реорганізованого в Технікум зовнішніх зносин: положення і статуту

інституту, протоколи засідань вченої ради, програми і навчальні плани, списки студентів і залікові відомості, документи студентів із біографічними відомостями, листування, особові справи викладачів, розклади занять тощо. Виявлені документи мають не лише меморіальну чи джерелознавчу цінність, а зберігають наукове значення для розроблення програм і курсів лекцій в сучасних вишах, які готують кадри для зовнішньополітичного відомства з огляду на видатний за складом професорсько-викладацький колектив, репрезентований професорами: О. М. Волковим, О. М. Горовцовим, А. Ю. Кримським, О. М. Гуляєвим, Б. Л. Личковим, М. Л. Туницьким, К. Г. Воблим, Т. Г. Кезмою та ін.

З'ясування витоків формування традицій професійної освіти дипломатів і консулів та дослідження етапів її розвитку має принципове значення для оновлення сучасної концепції підготовки кадрів у цій сфері та осмислення перспектив діяльності Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України, яка нещодавно відзначила двадцятиліття від часу заснування. Вони тісно пов'язані з буремними революційними роками – тим періодом державного розвитку України, коли українська дипломатична служба народжувалася як держаний інститут.

Вирішення проблеми кадрів в Українській Народній Республіці доби Центральної Ради.

Питання про започаткування цілеспрямованої підготовки майбутніх консулів постало з перших днів діяльності Генерального секретаріату міжнародних справ УНР у новій якості як Генерального секретаріату справ міжнародних. Кваліфікованих фахівців потребували й відповідні підрозділи центрального апарату зовнішньополітичного відомства. Однак спершу попри нагальну потребу не було можливості організувати теоретичну підготовку претендентів на консульські посади. На заваді започаткуванню спеціальної освіти працівників новостворюваної консульської служби ставали як об'єктивні причини (брак висококваліфікованих викладачів, компетентних у сфері консульських зносин, та матеріальних ресурсів), зумовлені новизною поставленої проблеми, так і причинами непереборної сили, незалежні від волі виконавців (наступ більшовиків на Київ і тимчасовий переїзд у зв'язку з цим уряду в Житомир). Така можливість виникла після повернення Центральної Ради до Києва, в березні 1918 р.

У співпраці з Генеральним секретарством торгу та промисловості УНР і Українським науковим то-

вариством економістів (Українським товариством економістів, Товариством українських економістів) МЗС УНР зробило перші кроки до організації навчального закладу в сфері консульської служби. Для реалізації ідеї започаткування спеціальної підготовки майбутніх консулів важливе значення мало те, що в лютому 1918 р. генеральним секретарем торгу і промисловості було призначено вченого-металознавця, директора департаменту промисловості Генерального секретаріату УНР, члена фінансової комісії Малої Ради від фракції УПСР в Центральній Раді, І. А. Феценко-Чопівського (1884-1952). Вчений поєднував державну і громадську діяльність із науковою роботою, працюючи в цей час за дорученням Голови Центральної Ради М. С. Грушевського над працями «Природні багатства України» та «Сільськогосподарські промисли», які згодом склали основу перших економічних україномовних видань: «Економічні нариси і природні багатства та велика промисловість» та «Економічна географія України».

Ініціатива започаткування професійної підготовки майбутніх співробітників консульської служби належала видатному економісту й громадському діячеві проф. М. І. Туган-Барановському (1860 – 1919), який влітку 1917 р. приїхав у Київ із Петербурга, й кілька місяців (серпень-листопад) очолював Генеральне секретарство фінансів. Водночас він активно займався науковою й громадською діяльністю: брав участь у створенні Української академії наук (УАН) та організації її Соціально-економічного відділу, увійшов до першого основного складу УАН (його було обрано академіком за спеціальністю «теоретична економія»); ініціював створення наукових інститутів та навчальних закладів у сфері економіки та демографії. Очоловане вченим Українське наукове товариство економістів (УНТЕ) забезпечило інтелектуальні ресурси для започаткування консульської освіти. Серед засновників УНТЕ був і знаний економіст, державний і громадський діяч, член Малої Ради УЦР Микола Стасюк, на той час – генеральний секретар харчових справ, автор праць: «Автономія і розвиток продукційних сил на Україні» (1908), «Економічні відносини України з Великоросією і Польщею» (1911), «Еміграція та її значення в економічному житті України» (1912).

Вже у березні 1918 р. було досягнуто домовленості про заснування при УНТЕ Консульських курсів, покликаних у стислий термін дати необхідні фахові знання тим, хто невдовзі мав обсто-

ювати економічні інтереси молодій незалежній держави на міжнародній арені та захищати права українських громадян у зарубіжних країнах. Курс навчання передбачався двомісячний, а вимоги до освіти претендентів були досить високі: «знати українську мову і яку-небудь чужоземну, мати вищу юридичну або економічну освіту»³. У зв'язку з браком підручників для навчання фахівців такого профілю планувалося заснувати друкований орган УНТЕ, науковий фаховий часопис – «Вісник Українського товариства економістів», щоб «дати слухачам змогу користуватися всім тим, що в сучасний момент здобуто науково з обсягу економіки та політичної економії і тим самим заповнити велику потребу в наукових підручниках»⁴.

20 березня 1918 р. Редакційна комісія при УНТЕ в складі М. Стасюка, Ф. Задорожного, М. Ясинського та М. Величковського ухвалила «програму» майбутнього часопису. У «Віснику» передбачалося публікувати статті, присвячені теоретичним питанням політичної економії; економіці промисловості та сільського господарства України, економіці зовнішньої і внутрішньої торгівлі; фінансовим питанням (бюджет, кредит, банки, біржі); висвітлювати заходи до розвитку нових галузей промисловості, новини кооперації; розглядати питання економічної географії і статистики України, економічної історії, робітничої міграції, економічної освіти, страхової справи; подавати новини економічного законодавства, огляди економічного життя України, економічну хроніку, а також бібліографію, інформацію з життя товариства, оголошення та біржові бюлетені. Всього на видання друкованого органу, за підрахунками комісії, потребувалося 27 200 крб.⁵

Деяко меншу суму – 24 000 крб. – Рада Народних Міністрів УНР виділила 8 квітня 1918 р. УНТЕ для організації консульських курсів. Завдяки державному фінансуванню і наполегливості організаторів курси було невдовзі відкрито. Та й зацікавлених отримати консульські посади виявилось достатньо. Прийом заяв для вступу на курси розпочався одночасно в МЗС та в Міністерстві торгу і промисловості. З метою організації набору слухачів було створено за керівництвом Федора Задорожного Комітет Консульських курсів – «адміністративно-господарський орган Курсів»⁶, до складу якого увійшли представники цих міністерств та УНТЕ. Комітет розробив навчальний план, ключовими складовими якого були питання економіки, права, діловодства та іноземних мов. Лекційний

курс передбачав 240 лекцій з таких дисциплін: загальне міжнародне право, право міжнародних відносин і договори, економічна політика України, економічна географія Правобережної України, економічна географія Лівобережної України, нотаріальне право, економіка торгівлі, економіка промисловості, економіка транспорту; банки, кредит; валюта, гроші; сільськогосподарська політика, тарифна система і техніка, міжнародна санітарія, кооперативна політика, українська мова, іноземні мови, консульське діловодство.

Колектив викладачів склали знані фахівці в сфері економіки, статистики, права, мовознавства – професори та приват-доценти Київського університету й Київського комерційного інституту (надалі – ККІ), співробітники зовнішньополітичного та інших профільних відомств, іноземні консули в Києві. Міжнародне право мав викладати проф. Оттон Ейхельман; дисципліну з назвою «економія торгу» – на той час ректор Київського комерційного інституту, донедавна – декан його економічного відділення один із ініціаторів створення в Києві на початку 1900-х рр. Товариства економістів, керівник Економічного семінарія в ККІ, автор навчальних посібників «Статистика. Посібник до лекцій», «Політична економія», «Засади економіки страхування» (рос. мовою) професор Костянтин Воблий брався за викладання статистики. Економічну політику України, економічну географію Лівобережної України та економію промисловості дав згоду викладати авторитетний вчений-економіст, випускник і на той час приват-доцент ККІ Сергій Остапенко (1881-1937). Викладачем економічної географії Правобережної України було затверджено випускника історико-філологічного факультету Університету св. Володимира, статистика і фахівця з економічної географії Андрія Ярошенка (1875 – 1941), викладача статистики та економіки ККІ. Викладати економію транспорту готувався авторитетний учений у галузі фінансового права професор, декан економічного факультету ККІ Петро Кованько (1876 – 1959), автор праць «Главнейшие реформы, проведенные Н. Х. Бунге в финансовой системе России. Опыт критической оценки деятельности Н. Х. Бунге как министра финансов (1881–1887 гг.)» (К., 1901), «Содержание и сущность бюджетного права» (К., 1910), «Реформа 19 февраля 1861 года и ее последствия с финансовой точки зрения. (Выкупная операция: 1861–1907 гг.)» (К., 1914) та ін. Відомий учений-економіст, професор ККІ Леонід Яснопольський (1873 – 1957), ав-

тор із питань фінансів і кредиту, банківської справи, економічної історії та економічної географії, соціології та соціальної статистики, планувався як викладач курсу «Валюта, гроші». Курс української мови для консулів розробив приват-доцент Київського університету – Іван Огієнко (1882 – 1972). Майбутній глава Української Греко-Православної Церкви у Канаді митрополит Іларіон від 1915 р. працював приват-доцентом кафедри української мови й літератури університету Св. Володимира, викладав у ККІ, зі створенням Українського народного університету влітку 1917 р. читав там історію української мови. Навчати питанням міжнародної санітарії мав приват-доцент та завідувач кабінету гігієни ККІ Овсентій Корчак-Чепурківський (1857 – 1947), видатний учений у галузі епідеміології, санітарної статистики і соціальної гігієни, колишній приват-доцент і професор гігієни Університету св. Володимира, майбутній міністр народного здоров'я УНР, академік та секретар президії ВУАН. Генеральний секретар земельних справ УНР, кооператор і учений-економіст Борис Мартос (1879 – 1977) планувався викладачем курсу «Кооперативна політика». Зважаючи на брак досвідчених фахівців із консульського діловодства готувати майбутніх українських консулів у цій сфері запросили іспанського консула в Києві, наймолодшого і найактивнішого представника консульського корпусу нейтральних держав, 33-річного Стеліо Василіаді. Таким чином, професорсько-викладацький склад створюваного для підготовки кадрів для консульських формувався із найавторитетніших фахівців. Певну проблему складало лише те, що курси засновувалися при громадській установі, яка не мала права видавати слухачам по завершенню навчання посвідчення державного зразка.

До середини квітня 1918 р. комітет отримав заяви від 75 осіб, котрі мали відповідну освіту і знання мов. Прийом на курси відбувався без іспитів, шляхом перевірки документів та співбесіди українською мовою. Для першого набору вона відбулася 17 квітня 1918 р. у приміщенні Міністерства торгу і промисловості на вулиці Столипінській, 55-б (нині – вул. Олеся Гончара, будинок Інституту геологічних наук НАН України). За результатами співбесід претендентів було розподілено на три групи: дійсні слухачі – 28 осіб; вільні слухачі – 4 особи; кандидати на слухачі – 39 осіб. Категорію вільних слухачів склали співробітники різних Міністерств, які потребували кваліфікованих фахівців у сфері зовнішніх зносин. Від МЗС реко-

мендацію на навчання отримала Надія Суровцева. Дехто з першого набору дійсних слухачів згодом поповнив штат Міністерства або консульських установ. Так, Віктор Садовський невдовзі очолив консульський відділ МЗС, Роман Громницький отримав призначення на посаду секретаря українського консульства в Мюнхені, Володимир Суховерхий, який володів турецькою, французькою, німецькою та англійською мовами, потрапив до штату Надзвичайної дипломатичної місії в Угорщині. Навчалися на курсах і особи, які здобули ім'я в інших, переважно – гуманітарних – сферах. Йдеться, наприклад, про філолога-класика, невдовзі – директора Київського археологічного інституту Сергія Дложевського.

Навчання на консульських курсах розпочалося 20 квітня 1918 р. і мало тривати 10 тижнів замість попередньо планованих 2 місяців, однак завершити його за доби Центральної Ради в УНР не вдалося.

З огляду на відсутність в Україні «вищої школи, яка б підготовляла би консулів до виконання обов'язків економічно-адміністративних представників Держави»⁷ обговорювалося питання створення Консульського інституту «як вищої наукової школи з однорічним курсом»⁸. Та через брак часу для створення інституту в зв'язку з очікуваним виїздом перших співробітників консульських установ на місце призначення вирішено було продовжити діяльність Консульських курсів за розробленою раніше програмою для підготовки кандидатів на консульські посади, щоб ознайомити їх із обов'язками та дати найнеобхідніші в практичній діяльності знання.

Список кандидатів на консульські курси дає підстави поставити під сумнів усталену думку щодо браку освічених кадрів для дипломатичної роботи на зорі діяльності зовнішньополітичного відомства. Серед 99 слухачів нового набору 63 особи мали намір підготуватися саме до консульської праці. Всі вони володіли двома-трьома мовами, крім української і російської, отримали вищу освіту в українських і зарубіжних університетах, і мріяли працювати в закордонних установах. Так, наприклад, Веніамін Віревський закінчив юридичний факультет Одеського університету зі ступенем кандидата прав, знав німецьку, французьку мову; Володимир Розумович був студентом Київської академії, вільно володів німецькою, польською, російською мовами; Іван Спарис закінчив три вищі школи (в тому числі факультет східних мов), до-

сконало володів турецькою, новогрецькою, французькою мовами; Федір Дитрих закінчив школу при комерційному відділі в Петрограді, володів німецькою, англійською, трохи – французькою⁹. Достатні можливості для вибору кандидатур майбутніх консулів підтверджували й численні заяви претендентів на посади в підрозділах МЗС. Серед осіб, які подали ці заяви відповідно до оголошення МЗС про набір у штат співробітників, можна виокремити п'ять категорій: 1) випускниці інститутів шляхетних дівчат із знанням французької, англійської і німецької мов та володінням друкарськими навичками; 2) випускники юридичних, історичних, історико-філологічних та філологічних факультетів зарубіжних університетів зі знанням 3-7 іноземних мов; 3) державні службовці або військовики, що втратили роботу, з досвідом роботи в сфері зовнішніх зносин та знанням іноземних мов; 4) представники шляхетних родів, які знали мови та володіли питаннями етикету в силу свого виховання; 5) особи, які закінчили бухгалтерські курси¹⁰. Отримавши фахові знання на Консульських курсах, такі слухачі могли скласти професійний фундамент не лише консульської, а й дипломатичної служби.

Продовження діяльності Консульських курсів за доби Гетьманату

В гетьманському МЗС ідею професійного навчання претендентів на консульські посади підтримав міністр закордонних справ Дмитро Дорошенко, а її справжнім промотором став спершу радник міністра, а згодом керівник юридичного відділу і віце-директор загального департаменту Василь Оренчук, дієву участь у навчальному процесі та організації оцінювання набутих слухачами знань брав професор Оттон Ейхельман.

В день свого призначення на посаду керівника гетьманського МЗС, 20 травня 1918 р., Д. І. Дорошенко наказом № 79 поновив від 16 травня 1918 р. на посаді старшого радника міністерства професорської колегії Консульських курсів професора Оттона Ейхельмана¹¹. Відтоді робота курсів стартувала на новому етапі. Навчання відбувалося в вечірній час, що дозволяло слухачам не відволікатися від основної праці. Переважна більшість предметів викладалась українською мовою. Курси давали також добру нагоду слухачам поновити знання іноземних мов. Через різні причини (зміни в лекторському складі, скорочення курсу тощо) кількість запланованих годин скоротилася до 189, але результат виправдав очікування: «слухачі і

слухачки виховувались на ідеї української державності, на поглядах економічних інтересів України в момент сучасного життя»¹².

Знайшов розуміння у міністра Д. І. Дорошенка і невітлений задум створення наукового друкованого органу з економіки та політекономії. В підготовленому міністерством законопроекті «Про асигнування допомоги Українському Товариству Економістів 15 000 крб. в цілі улаштування наукового економічного органу»¹³ наголошувалося, що це видання стане в нагоді слухачам не лише під час навчання як своєрідний підручник, «доставлятиме» їм вказівки і поради під час практичної діяльності. МЗС «вважало своїм обов'язком підтримати Наукове товариство економістів в видаванні наукового органу економічного як підручника для майбутніх консулів»¹⁴. Та фактично вся діяльність курсів фінансувалася з бюджету МЗС.

Завершення викладів 17 липня 1918 р. поставило організаторів перед проблемою, пов'язаною із юридичною силою документів, які слухачі мали отримати після закінчення курсів, оскільки статут курсів наголошував на їх тимчасовому характері як «підготовчого і допомагаючого апарату»¹⁵ для подальшого складання державних іспитів. З огляду на те, що свідоцтво про закінчення тимчасових курсів при громадській (хоч і науковій) організації не мало би юридичної сили, як в Україні так і за кордоном, актуалізувалося питання про створення органу, який би мав повноваження видавати документ державного зразка. Статут курсів передбачав організацію особливої державної екзаменаційної комісії, котра приймала б іспити у слухачів курсів і давала уряду повну інформацію про їх знання та розуміння ними консульської справи і видавала державні дипломи.

Питання про створення відповідної державної комісії першим порушив керівник юридичного відділу МЗС В. Оренчук. На його думку, майбутні консули мали усвідомлювати свою відповідальність «бути для українських горожан за кордоном, провідниками, учителями та опікунами»¹⁶ і водночас «вірним жовніром Української Держави», здатним «проводити в практично в життя тільки то, що від него вимагає народне добро, честь і слава рідною землею і у всім руководитись сильною вірою в світле будучу Української Держави та любов'ю до своєї родини»¹⁷. Критерієм професійності консула В. Оренчук вважав щирість, свідомість та ідейність. Для перевірки відповідності кожного кандидата «завданням, які йому доведеться виконувати»

він пропонував створити при одній із вищих державних установ відповідну державну комісію, яка б проводила іспити для кандидатів на посади консулів та видавала їм дипломи¹⁸.

Спершу планувалося створити при МЗС одноразову «Державну іспитову комісію» для проведення іспитів у слухачів Консульських курсів. Передбачалося надання такій комісії права робити висновок щодо здатності слухачів до професійної діяльності в консульських установах Української Держави, тим самим рекомендуючи на консульські посади, та видавати їм відповідні дипломи. Як кандидатура на посаду голови комісії розглядався член Ради Міністерства закордонних справ і голова професорської колегії Консульських курсів при УНТЕ, відомий правник, проф. О.О.Ейхельмана. До складу мали увійти по одному представнику від МЗС та Міністерства торгу і промисловості, призначені відповідним міністром; голова комітету консульських курсів або представник від УНТЕ, лектори консульських курсів як екзаменатори з окремих предметів.

Незабаром Василь Оренчук виклав ширшу пропозицію у ґрунтовній доповідній записці міністру закордонних справ. Проблему створення державної комісії, яка б приймала іспити у кандидатів на консульські посади та видавала державні дипломи, він розглядав у комплексі найважливіших питань, які потребували невідкладного вирішення у зв'язку з прийняттям 4 липня 1918 р. Радою Міністрів «Закону про заклад генеральних консульств і консульських агентств за кордоном»: вироблення консульських штатів, перероблення консульського тарифу, підготовка консульського закону, створення альбому зразків консульського діловодства, видання консульських інструкцій¹⁹. Співвиконавцем усіх завдань В. Оренчук убачав Комітет консульських курсів.

На підставі доповідної записки при МЗС Української Держави було створено міжвідомчу «Комісію в цілях намічення кандидатів на консульські посади». Вона почала свою діяльність ще в липні в складі представників МЗС (В. Оренчука, на той час уже – віце-директора департаменту загальних справ, Д. Левицького – віце-директора департаменту чужоземних справ; І. Г. Красковського – радника міністра) та Міністерства торгу і промисловості (директора департаменту зовнішнього торгу В. В. Короліва та урядовця для особливих доручень IV рангу того ж департаменту А.П.Болобана). Очолив комісію І. Г. Красковський. В її засідан-

нях постійно брали участь представники Комітету консульських курсів та ситуативно – представники зацікавлених міністерств.

Комісія працювала впродовж липня – жовтня, поступово вирішуючи всі, поставлені в доповідній записці В. Оренчука завдання. Серед перших слухачів, хто склав іспити перед державною комісією, був випускник Львівського університету, філолог і педагог Віктор Садовський – майбутній старший діловод, а згодом і керівник консульського відділу Департаменту чужоземних зносин МЗС. Завершила навчання на курсах і начальник політичного відділу МЗС, один із перших співробітників міністерства від 1917 р. Надія Суровцева, «котру було прикомандіровано міністерством для прослухання курсів з огляду на бажаність для Міністерства мати кваліфікованих співробітників»²⁰.

Вирішувалися й інші завдання. Зокрема, при Комітеті консульських курсів для вироблення зразків консульського діловодства було утворено спеціальну підкомісію, яку очолив іспанський консул у Києві Стеліо Василиаді. Співпраця в цій сфері з іноземними консулами зумовлювалася задекларованою потребою активного використання європейського досвіду задля належної організації української консульської служби. Комісія не лише розробила формуляри документів консульських установ, але й запропонувала принципово нову форму сплати консульського мита – консульські марки, що знайшла підтримку в міністра Д. І. Дорошенка.

Невдовзі почала втілюватися в життя й ідея створення спеціального вишу. Йшлося вже не про окремих консульський інститут, а про Економічно-адміністративний інститут при Українському товаристві економістів. Завдання нового вишу полягали в «удосконаленні слухачів прикладних економічних та адміністративних знаннях для приготування їх до практичної діяльності в державних та громадських установах»²¹. Він розташувався на третьому поверсі будинку № 25 по вулиці Великій Васильківська. Інститут мав 5 відділів: зовнішньої політики, адміністративний, фінансовий, економіки і статистики, кооперативний.

Вступивши на відділ зовнішньої політики, студенти могли отримати знання з таких предметів: міжнародне право, морське і конкурсне право, нотаріальне право, історія дипломатії, історія громадського руху на Україні, історія економічного розвитку України, економічна географія України, економічна географія зарубіжних країн, еконо-

мічна політика України: а) загальна; б) економіка торгу; в) економіка промисловості; г) економіка транспорту; д) економіка сільського господарства; е) кооперативна політика; торгово-промислова статистика; фінансова політика; а) загальна; консульське діловодство; колоніальна політика; міжнародна санітарія, політичний і культурний огляд держав сходу і заходу, українська мова, іноземні мови.

Курс навчання в інституті передбачався однорічний, форма навчання – вечірня. На навчання приймалися жінки і чоловіки без обмежень віку. Перевагу мали правники та економісти, хоч, на відміну від консульських курсів, приймалися й особи без вищої освіти за наявності відповідного практичного досвіду. Оплата навчання складала 150 карб. за півріччя. Водночас декларувалася можливість заснування спеціальних стипендій для слухачів урядом, громадськими організаціями, приватними інституціями і приватними особами. Інститут мав розпочати свою діяльність у жовтні 1918 р.

Консульське відділення мав і Близькосхідний інститут (спершу – Інститут східних мов). У червні 1918 р. ініціативна група київських професорів подала до Міністерства освіти Української Держави на затвердження «Тимчасове положення про Близькосхідний інститут у Києві». Чи не найважливішим питанням, яке потребувало негайного вирішення, було питання про підпорядкування проектного інституту. Йшлося про включення його до установ системи МЗС. Наприкінці червня 1918 р. міністр освіти М.П.Василенко звернувся до міністра закордонних справ Д. І. Дорошенка, якому нещодавно передав керівництво зовнішньополітичним відомством, щодо прийняття вишу під його «покровительство»²². Однак, не очікуючи відповіді, засновники внесли зміни в положення і з 1 липня 1918 р. Близькосхідний інститут у Києві отримав офіційний статус приватного вищого навчального закладу шляхом затвердження його статуту комісією з вищих навчальних установ МНО Української Держави під головуванням В.І.Вернадського. 8 липня положення про інститут затвердив міністр освіти М. П. Василенко, посилаючись на ст. 11 та примітки до ст. 21 правил про приватні школи, класи та курси від 1 липня 1914 р. Відтак через неоперативне реагування МЗС інститут, який ставив за мету підготовку фахівців у сфері зовнішніх зносин, було підпорядковано Міністерству освіти.

Інститут заснувався як вищий навчальний заклад для вивчення країн Близького Сходу, Балканського півострова і Малої Азії в сфері економічній, етнографічній та політичній. Його концепція ґрунтувалася на баченні перспектив розвитку української консульської служби та залученні для її належного формування зарубіжного досвіду роботи консульських установ. Завдання нового вишу полягали в підготовці діячів економічної і політико-адміністративної сфери на Близькому Сході, зокрема дипломатичних агентів, консулів, державних і приватних комерційних агентів, комерційних кореспондентів, організаторів торговельно-промислових установ, керівників торговельних музеїв, керівників складів товарних зразків, керівників і службовців різних торговельно-промислових підприємств²³.

З огляду на профіль підготовки фахівців, запроваджувалося два основні відділення: консульське і комерційне. Виокремлення консульського відділення засновники обґрунтовували тим, що на багатьох торговельних з'їздах чітко озвучувалася ідея спеціалізації консулів за «певними частинами земної кулі»²⁴. В інституті планувалося готувати як консулів, державних комерційних агентів та аташе, які б працювали в постійних консульських центрах, так і «роз'їзних» (бельгійського типу), які б їздили країною, вивчали її торгівлю і промисловість і надавали спеціальні звіти з цього питання відповідним державним органам.

Управління вишу делегувалося Раді інституту, зборам факультетів і правлінню, а також обраному рішенням Ради на три роки директорів інституту. До обов'язків директора входило головування на засіданнях Ради інституту і правління та контроль за законністю рішень цих органів і точністю їх виконання. На нього покладалася відповідальність за правильність викладання та виконання посадових обов'язків працівниками і викладачами інституту, за дотримання слухачами встановленого в навчальному закладі порядку, за збереження майна та ефективність використання коштів інституту. До штатного розпису інституту входила також посада помічника директора, який займався питаннями взаємодії зі слухачами, виконував обов'язки секретаря Ради інституту й заступав директора в разі його відсутності.

Першим директором Близькосхідного інституту в Києві став доктор права з великим досвідом стажування в європейських університетах (Берліна, Мюнхена, Гейдельберга, Парижа, Женеви, знавець

зарубіжних архівів) професор Московського, Томського університетів і Університету св. Володимира Петро Михайлович Богаєвський (1866 – 1929), його помічником – історик, правник та економіст Євген Дмитрович Сташевський (1884 – 1938).

До Ради інституту входили професори (з науковим ступенем доктора або магістра) і викладачі (доценти, що мали право на викладання в вищих навчальних закладах, і випускники вищих навчальних закладів, відомі Раді своїми знаннями в певних сферах) вишу. Колегіальні рішення на засіданнях Ради ухвалювалися з питань виборів директора, його помічника, деканів, професорів, викладачів, адміністративного складу інституту; визначення розміру плати за навчання; відкриття нових підрозділів інституту; схвалення навчальних планів; фінансово-економічної діяльності тощо. Рішення Ради мало законну силу за умови участі в засіданні не менше половини її членів, а з фінансових та майнових питань – не менше двох третин. Рада збиралася директором за потребою, хоч передбачалася й можливість її скликання на підставі письмових заяв на ім'я директора не менше десяти членів Ради.

Щотижнево збиралося правління інституту в складі директора, його помічника, деканів і скарбника для вирішення адміністративно-господарських питань. Декани відповідних підрозділів інституту обиралися на два роки зборами цих підрозділів і затверджувалися Радою інституту. Крім виборів деканів, збори підрозділів займалися обговоренням і затвердженням навчальних планів, складу екзаменаційних комісій, програм і результатів іспитів, інших питань, пов'язаних із організацією навчального процесу.

В планах засновників інституту було створення Близькосхідного торговельного музею, в якому б акумулювалися відомості про шляхи сполучення, ціни на перевезення, розміри митних зборів, способів пакування різних товарів для доставляння в різні пункти, про місцеві звичаї та правила торгівлі, притаманні різним країнам, про торгово-промислові підприємства Близького Сходу і який сприяв би організації торгівлі з країнами Близького Сходу. Згодом передбачалося видавати друкований орган «Відомості Близькосхідного інституту в Києві». Керівництво інституту розраховувало на меценатські кошти для реалізації своїх наукових планів і передбачало присвоювати звання почесних членів інституту для осіб, які надаватимуть матеріальну підтримку вишу.

На навчання в Близькосхідний інститут у Києві приймалися чоловіки і жінки, які мали дипломи про закінчення Лазаревського інституту східних мов у Москві (де викладали вірменську, персидську, турецьку та арабську мови), інших вишів або спеціальний допуск міністерства освіти. Окрему категорію слухачів склали особи, які не мали вищої освіти, але оплачували прослуховування курсу або окремих лекцій. Такі слухачі по завершенні курсу отримували свідоцтво, а «офіційні» студенти – диплом із переліком прослуханих курсів. Для отримання диплому, крім відвідання лекційних курсів, треба було відбути «навчально-практичну екскурсію» на Близький Схід за керівництвом викладача інституту або самостійне відрядження з наданням детального звіту.

Курс навчання передбачався 2-річний (4 семестри). Викладачі, почесні члени та студенти, які прослухали повний курс, і отримали диплом про його закінчення мали право носити нагрудний знак Близькосхідного інституту.

Організація навчальних курсів ґрунтувалася передусім на практиці Німеччини, яка провела реформу освіти консулів і визначила провідну ідею фахової підготовки спеціалістів цього профілю знання мови, історії державного устрою і економічного стану тієї країни, в якій студент готувався працювати як консул. На консульському відділенні вивчали спеціальні курси (консульський статут і практику його застосування), загальноосвітні (іноземні мови) та загальні: міжнародне право та історію міжнародних відносин, загальний курс законодавства (основні засади права), спеціальний курс законодавства (конференції приватного і публічного права), порівняльне вивчення права близькосхідних держав, вступ в політекономію, історія господарського ладу нового часу, світове господарство, сучасний економічний лад держав Близького Сходу, економічна політика, історія торговельних договорів, тарифи і митна політика, загальний курс економічної географії, економічна географія країн Близького Сходу, історія Туреччини та її сучасний суспільно-політичний лад, етнографія країн Близького Сходу, описове товарознавство, загальне рахункознавство. В мовному сегменті обов'язковими були турецька, сербська або болгарська (за вибором) мови, а також одна із мов: німецька, англійська або французька. Позитивною перевагою інституту був склад викладацького колективу. Арабську і турецьку мови викладав Т. Г. Кезма, перську – М. Джафар та П. Лозієв, іс-

торію – А. Ю. Кримський. Планувалося надати організувати викладання румунської, грецької та албанської мов. Інститут розпочав діяльність практично одночасно з завершенням навчання слухачів першого набору Консульських курсів, однак закінчити навчання студентам у створеному в такій формі навчальному закладі не вдалося.

Започаткування підготовки кадрів для радянських консульських установ в УСРР

Започаткування фахової підготовки працівників консульських установ у радянській Україні пов'язане з реорганізацією Близькосхідного інституту відповідно до Декрету РНК УСРР від 1 липня 1920 р. Х. Г. Раковський особисто ознайомився з проектом реорганізації і схвалив ідею створення нового вишу з консульським і торговельним факультетами. Вже 4 липня відповідно до «директиви» Уповноваженого в справах вищої школи в м. Києві було створено Комісію з організації Інституту зовнішніх зносин для термінового вироблення навчальних планів та невідкладного вирішення адміністративно-господарських питань. Їй надавалося право запрошувати в якості експертів на свої засідання осіб, компетентних у питаннях зовнішньої політики; вимагати від навчальних, наукових та інших державних установ необхідну для організації роботи інституту інформацію, отримувати відповідні довідки. Комісія мала також доручення розробити концепцію і навчальний план створюваного шляхом реорганізації інституту, набрати викладачів, розпочати прийом слухачів, організувати переведення студентів з Близькосхідного інституту та з'ясувати можливості їх соціального забезпечення (надання гуртожитку, призначення стипендій тощо). Очікуваним результатом діяльності комісії мало бути відкриття інституту «не пізніше 15 липня 1920 р.»²⁵.

Упродовж відведеного стислого терміну комісія обговорила кілька варіантів концепції діяльності інституту, що ґрунтувалися на зарубіжному та українському досвіді в цій сфері. Дискусії розгорталися зокрема навколо тривалості навчання (2 чи 3 роки), кількості відділень/факультетів, змісту навчального плану, структури (інститут та техніку, інститут чи технікум). Члени комісії мали в своєму розпорядженні матеріали про роботу так званої консульської академії у Відні, східного факультету Санкт-Петербурзького університету, Лазаревського інституту східних мов у Москві (1920 р. реорганізований в Центральний інститут живих східних мов), де до 1918 р. викладав А. Ю. Кримський, та

спіралися на практичний досвід функціонування Близькосхідного інститут в Києві. Керуючись терміновістю завдання комісія впродовж десяти днів провела 12 засідань і виробила загальні підходи до організації Інституту. Положення про Інститут зовнішніх зносин у Києві Наукова рада вищої школи м. Києва схвалила 12 липня 1920 р.²⁶

Положенням про Інститут передбачалося, що контингент слухачів мали складати більшою частиною скеровані на навчання представники державних органів: НКЗС, Зовнішторгу, Профспілок та ін. Вони допускалися до навчання після складання колоквиуму, під час якого з'ясовувався рівень підготовки вступників. Для осіб, які не мали відповідних знань, але хотіли вступити до Інституту, відкривалися підготовчі курси. Планувалося також відкриття короткотермінових курсів, розрахованих на швидку підготовку практичних працівників у сфері зовнішніх зносин.

Управління Інститутом покладалося на Загальну Раду Інституту, Загальну Президію Інституту, Правління Інституту і Ради факультетів. Голову Загальної Ради Інституту, який одночасно був і Головою Загальної Президії Інституту, обирали на чотири роки. Він мав представницькі функції та особисто відповідав за організацію діяльності Правління і Президії. До складу Ради Інституту входили всі професори і викладачі (окрім викладачів «епізодичних і необов'язкових» курсів), представники асистентів, лаборантів, хранителів кабінетів та студентів. До її компетенції належали розгляд і затвердження кошторису інституту, вибори професорів і викладачів інституту, обрання Голови Ради, його заступника і секретаря та членів Комісії для розгляду загальних питань інституту.

Курс навчання складав три роки з поділом навчального року на три триместри, тривалість яких визначала Загальна рада інституту. З огляду на основне завдання інституту – підготовку консульських представників і та агентів зовнішньої торгівлі в іноземних державах, передбачалося створити два факультети (консульський і зовнішньої торгівлі) та п'ять циклів, кожен із яких передбачав детальне вивчення економічної, правової, історичної і побутової сфер життєдіяльності певних країн: а) близькосхідний – з Болгарією, Сербією, Румунією, Чорногорією, Грецією, Туреччиною; б) англосаксонський – з Англією та США; в) германський – з Німеччиною, Австрією, Скандинавськими країнами та Голландією; г) романський – з Францією, Бельгією, Італією, Швейцарією і країнами Піре-

нейського півострова; д) західнослов'янський – з Польщею, Чехією, Галичиною. Поза всіма циклами залишалася Угорщина, яку засновники Інституту вносили до германського циклу²⁷.

Попередньо планувалося присвятити заняття на першому курсі вивченню теоретичних дисциплін. Примірний навчальний план містив для першого курсу такий перелік дисциплін: наука про народне господарство, вчення про право і державу, історія і форми робітничого руху, економічна географія, вступ до науки про фінанси, математика, фізика, механіка, хімія, товарознавство, калькуляція, рахівництво, статистика, система діловодства і кореспонденція, креслення, мови, економічна політика, організація консульських і торговельних установ, тарифознавство. На другому курсі передбачалося запровадження спеціалізації з урахуванням обраних циклів, мали викладатися історія міжнародних відносин, торговельне право і договори, міжнародне право, консульське право, адміністративне право, міжнародна організація кредиту, міжнародне карне право, економіка транспорту, техніка імпорту та експорту, економіка торгівлі, митна політика, фінансова політика, спеціальне товарознавство, спеціальна статистика. На третьому курсі планувалося зосередити навчання на країнах обраного циклу та дисциплінах практичного спрямування. По закінченню курсу навчання студент мав досконало володіти трьома іноземними мовами та термінологією, необхідною в консульській та зовнішньоторговельній діяльності, мати практичні навички в обраній сфері діяльності, здобуті на практичних заняттях та в ході стажування і установах НКЗС, Зовнішторгу, Раднарсуду²⁸.

Інститут зовнішніх зносин у Києві розпочинав діяльність як вищий науково-навчальний заклад, покликаний підготувати «працівників у галузі міжнародних відносин між Україною та іноземними державами»²⁹. Він підпорядковувався Відділу вищої школи НКО УСРР і отримував державне фінансування. Його діяльність поширювалася на всю територію УСРР. В організації, управлінні та діяльності реорганізованого навчального закладу передбачалося участь зацікавлених відомств, зокрема НКЗС та Зовнішторгу.

Прийом документів претендентів на посади радянських консулів офіційно розпочався 15 липня 1920 р. Оголошення про початок прийому заяв для вступу в інститут друкувалися в пресі, спеціальні інформаційні плакати вивішувалися в вищих навчальних закладах. Особливий інтерес вступники

виявляли до консульського факультету, в складі якого розпочиналася діяльність спершу лише двох циклів: англосаксонського та близькосхідного. В результаті інформаційної кампанії за місяць подало заяви 920 осіб, серед яких 77 студентів Близькосхідного інституту та 157 випускників інших навчальних закладів. 141 вступника не було зараховано. За результатами колоквиуму на 1-й курс консульського факультету вступили 238 осіб на англосаксонський цикл та 125 – на близькосхідний; на 2-й курс – 49 осіб на англосаксонський та 22 – на близькосхідний; на 3-й курс – по 24 – на англосаксонський та близькосхідний³⁰.

На відміну від складу слухачів Консульських курсів доби Української Держави, контингент слухачів Київського інституту зовнішніх зносин характеризувався іншими параметрами. Серед студентів консульського факультету 487 осіб мали освіту 7 класів, 7 осіб закінчили технікуми, 30 – навчались у школі. Показовою була й статистика за національністю: на першому курсі в перший рік його роботи навчалися 12 українців, 85 росіян, 2 поляки і 100 євреїв (причому жінок було вдвічі більше за чоловіків: 101 і 45); на другому – 20 українців, 70 росіян, 120 євреїв, 1 поляк; на третьому – 15 українців 34 росіянина, 39 євреїв³¹. Більша частина студентів мала вік 20-21 рік, але були й вісімнадцятирічні та старші 30 років (по 3-8 осіб на курс).

Заняття в інституті розпочалися 2 серпня у приміщенні Педагогічного музею (вул. Володимирська, 57) й відбувалися щоденно в вечірні години, з 18-ї до 22-ї. Більшість студентів навчалися без відриву від основної роботи, а іноді паралельно з навчанням у іншому виші. Для нормального забезпечення навчального процесу катастрофічно бракувало аудиторного фонду і кабінетів для допоміжних підрозділів інституту, а також підручників для студентів. На першому етапі існування інститут не мав і бібліотеки. Готуватися до занять слухачам доводилося в бібліотеці Київського Вищого інституту народної освіти ім. М. П. Драгоманова. Оскільки приміщення читальної зали не опалювалося, керівництво КВІЗЗ взяло на себе витрати, пов'язані з його опаленням, задля створення прийнятних умов для самостійних занять слухачів. Не менші складнощі виникали під час конспектування лекцій через відсутність паперу, канцелярських і стенографічних приладів. Утім відвідуваність лекцій на всіх курсах складала 90-95%.

Призначення на посаду ректора Київського інституту зовнішніх зносин отримав ректор Близь-

косхідного інституту професор Ілля Львович Бабат, який очолив Загальну раду інституту й розпочав викладання таких дисциплін: загальне вчення про право, суспільство і державу; державне право Болгарії, Сербії і Чорногорії; соціальний лад Балкан. Виконання навчального плану забезпечував професорсько-викладацький склад із 48 осіб. У 1920 – 1921 навчальному році лекції з дисципліни «світове господарство, економіка Англії та її сателітів» читав Олександр Михайлович Волков; «організацію товарообміну» викладав Лев Германович Барац; «міжнародне право та історію міжнародних відносин» – Олександр Михайлович Горюцов; румунську літературу – Миколай Стефанович Гроссу; культурну історію мусульманського Сходу та історію Туреччини – Агатангел Юхимович Кримський, приватне міжнародне право – Олексій Михайлович Гуляев, географію Англії та її колоній – викладач Борис Леонідович Личков; географію Близького Сходу – асистенти: Володимир Петрович Смирнов та Павло Ірадіонович Тимошок, історію Англії – Олексій Іванович Покровський, історію Румунії – Григорій Григорович Попович, новітню історію Греції – Іван Іванович Соколов, історію східних слов'ян – Микола Леонідович Туницький. Економічну географію викладав проф. Костянтин Григорович Воблий.

Іноземним мовам навчали знані фахівці, переважно носії мови: англійську мову викладали Марія Федорівна Гешвенд-Пивовонська, Раммат Костянтин Давидович, Микола Якович Хавкин; арабську і турецьку – Тауфік Гаврилович Кезма, болгарську – Дольче Петрович Дринов, новогрецьку – Іван Іванович Соколов, італійську – Альфред Антонович Бартоломуччі, німецьку – Роберт Оттонович Вольтнер, Аранд Іванович Дирик, Веніамін Олександрович Кордт, Адольф Ізраїлевич Сонні, Микола Захарович Стоянович; румунську – Микола Степанович Гроссу, сербську – Микола Захарович Стоянович; французьку – Маврус Гаврилович Картьє, Бовуард Кленце, Аполіна Едуардівна Македонська дю Тур, Едуард Едуардович Тессейр.

Частина представників професорсько-викладацького складу продовжила роботу в новому навчальному закладі після закриття Близькосхідного інституту, частину обрали рішенням загальної ради інституту. Серед нових викладачів була випускниця історико-філологічного факультету Паризького університету та спеціальних педагогічних курсів Сорбонни, досвідчений викладач і науковець, французенка Аполіна Едуардівна

Македонська-дю-Тур. Вона захистила 1897 р. у Паризькому університеті дисертацію «Про натуралізм в літературі та мистецтві»³², брала активну участь у науковому житті, займалася перекладами. Педагогічний досвід здобула на Вищих педагогічних курсах Петроградського університету, Вищому французькому інституті мовознавства, Вищих жіночих курсах у Києві та інших навчальних закладах. Зі створенням Київського інституту зовнішніх зносин почала викладати там французьку мову, історію і культуру Франції.

За результатами першого року діяльності інституту було дещо скориговано навчальні плани. Зокрема виникла необхідність для слухачів консульського факультету «поповнити загальну освіту в тих галузях, пробіли в яких з'ясувалися впродовж минулого року навчання» та «посилити юридичні знання, необхідні для діячів зовнішніх зносин, особливо майбутніх консулів».

Водночас умови радянської дійсності, в якій все більшої ваги набувала лояльність до більшовицьких ідей, запроваджувалися нові дисципліни з метою «створити свідоме ставлення до навколишніх соціально-політичних обставин»³³. У наступному навчальному році першокурсники консульського факультету вивчали політекономію та статистику й закріплювали вивчене на практичних заняттях, слухали курси економічної географії, основ фінансових наук, міжнародного права, теорії права і держави, зовнішньої політики Росії в XIX ст., товарознавства (описового), загальний курс географії з антропологією, історію матеріалізму, історію Англії та США, історію Німеччини і Скандинавських країн, історію народів Близького Сходу. На другому курсі додавалися історія революційних рухів на Заході і в Росії, історія міжнародних відносин, торговельне право в зв'язку з вексельним, торгові трактати і договори, цивільний процес; етнографія Англії і США, етнографія Німеччини і Скандинавських країн, етнографія народів Близького Сходу; побут і культура Англії і США; побут і культура Німеччини і Скандинавських країн; побут і культура народів Близького Сходу. На останньому, третьому, курсі з'являвся єдиний предмет, пов'язаний з української дійсністю: економіка Росії і України, і низка «злободенних» курсів політичного спрямування, що забезпечували виконання третього завдання: історія соціалізму, історія комуністичної партії, державний уклад федерації, торговельна політика; зовнішня торгівля Росії в її минулому і сучасному; кооперація, практичні за-

няття з історії міжнародних відносин; конкурсне право; мусульманське право; загальний і політичний устрій Англії і США, загальний і політичний устрій Німеччини і Скандинавських країн, загальний і політичний устрій Близького Сходу; консульське і посольське право; консульське листування, організація установ НКЗС; комерційна арифметика і загальне й спеціальне рахівництво.

Начальні курси забезпечували 52 викладачі. Найпопулярнішими були лекції з міжнародного права, консульського і посольського права та практичні заняття з історії міжнародних відносин проф. О. О. Жилін, лекції з теорії права і держави Л. С. Карума, В.Г.Курца – з зовнішньої політики Росії, М. І. Лободи – з історії соціалізму.

Завдання практичних занять з історії міжнародних відносин полягало у навчанні слухачів свідомому критичному ставленню до питань, які вивчаються, та виробленні навичок активного використання і розуміння історичних джерел. Від слухачів вимагалось брати активну участь у читанні та аналізі джерел з міжнародного права, підготувати реферат із історії міжнародних відносин або сучасного питання політики і міжнародного права (неодмінна умова викладу тексту реферату полягала в необхідності відображення взаємозв'язків і логічної послідовності відображених подій і фактів), брати участь в обговоренні реферату.

До викладання залучалися й офіційні посадові особи системи НКЗС. Лекції з організації установ НКЗС у було запрошено читати Уповноваженого НКЗС УСРР у Києві В. Д. Торговця. У межах свого курсу лектор висвітлював питання про структуру та функції зовнішньополітичних відомств у Європі та США, принципи роботи представництва та консульських установ.

29 липня 1921 р. Колегія Укрпрофосвіти схвалила нове положення про Технікум зовнішніх зносин та Інституту зовнішніх зносин у Києві. І технікуму, й інституту надавався статус вищої школи. В інституті передбачалося для підготовки науковців у сфері зовнішніх зносин організувати науково-дослідні кафедри міжнародних зносин і права на консульському факультеті та митної політики і тарифів, світового господарства, організації товарообміну та організації торгівлі – на факультеті зовнішньої торгівлі. Крім того, на консульському факультеті мала створюватися адміністративно-організаційно-правова група для підготовки консулів, у технікумі, орієнтованому на підготовку практичних працівників, консульських агентів, –

адміністративно-правова група. Кількість циклів планувалося розширити до семи: близькосхідний, германський, середньоевропейський, англо-американський, романський, радянсько-європейський, далекосхідний.

Та 1921 – 1922 навчальний рік завершився змінами в керівництві інституту та зміни статусу навчального закладу на технікум. За результатами перших років діяльності КІЗЗ з боку НКО УСРР було вказано на відхилення від основного завдання та дублювання функцій інституту іноземних мов. 7 червня 1922 р. ректора КВТЗЗ І. Л. Баба та наказом № 48 по Київському губпрофос'у було звільнено з призначенням 15 червня на цю посаду більш лояльного до радянської влади керівника Григорія Микитовича Хименка³⁴. Його невдовзі змінив фахівець із історичного матеріалізму та історії комуністичної партії М. І. Канторов. Технікум підпорядковувався відділу вищої школи Народного комісаріату освіти УСРР і працював у вечірній час у приміщенні колишньої Фундуклеївської жіночої гімназії, в будинку № 6 на перейменованій в березні 1919 р. на вулицю Леніна (нині – вулиця Богдана Хмельницького) Фундуклеївській вулиці.

Зміни було внесено й до навчального плану 1922-1923 рр. Вони полягали в запровадженні нових навчальних дисциплін («Загальна географія з антропографією», «Зовнішня політика Росії в ХІХ ст.», «Історія країн за циклами», «Новітні течії в літературі і мистецтві країн за циклами») у тому числі «політичного значення» – таких, що відповідали завданням ідеологізації вищої освіти («Історичний матеріалізм», «Історія соціалізму», «Історія інтернаціоналу», «Історія компартії», «Історія революційних рухів в Росії і на Заході»), посиленні практичної складової (розширенні курсу міжнародного права внесенням до нього завдання вивчення засад приватного права, доповненні курсу конкурсного права курсом цивільного процесу, а курсу консульського права – курсом посольського права і збільшенню кількості годин до 4-х).

Натомість студенти вважали за потрібне вивчати історію України, українську літературу, історію соціального та економічного розвитку України, міжнародні торговельні відносини України, статистику України та українську мову³⁵.

Лекції з історичного матеріалізму та історії комуністичної партії читав ректор технікуму М. І. Канторов, з кооперації – його заступник – Ф. А. Абраменко, політичного і суспільного ладу – деякий

час професор І. Л. Бабат, приватного міжнародного права – професор кафедри приватного права Київського комерційного інституту О. М. Гуляєв, зовнішньої політики Росії – професор Київського комерційного інституту Б. Г. Курц, історії соціалізму та Інтернаціоналу – М. І. Лобода, на той час ректор створеного на базі Київського університету Вищого інституту народної освіти в Києві й член Президії та голова бюро Секції наукових працівників Київської губернської профспілки працівників освіти.

Було відкрито також третій – германський – цикл, у якому виокремлювалися германський та скандинавський підрозділи. На близькосхідному циклі діяли турецький, арабський, болгарський і сербський підрозділи.

Під час практичних занять увага зосереджувалася на дисциплінах, навички з яких були необхідні в майбутній практичній діяльності слухачів у галузі зовнішніх зносин. На вимогу часу й більшовицької ідеології було створено марксистський семінар у складі двох секцій: марксистської освіти, якою керував М. І. Канторов. Водночас незмінною популярністю серед студентів користувався семінар зовнішніх зносин під керівництвом проф. О. О. Жиліна. Олександр Олексійович Жилін був визнаним фахівцем у галузі державного права, автором праць: «Исторические начала английского государственного права, как фундамент нового конституционного государства» (К., 1906), «Ответственность министров: Очерки из теории, истории и практики этого института в конституционных странах» (К., 1908), «Очерк организации управления Британской Индийской империи» (К., 1908) та ін. Випускник юридичного факультету Університету св. Володимира він одразу після захисту 1913 р. в alma mater докторської дисертації на тему «Теорія союзної держави» отримав посаду професора по кафедрі державного права в Санкт-Петербурзькому університеті. В Київ повернувся 1918 року й розпочав викладання в київських вишах³⁶. Тематика доповідей, прочитаних на заняттях секції зовнішніх зносин, відповідала потребам підготовки радянських фахівців у сфері міжнародних відносин. Наприклад, «Німецький імперіалізм і проблема центральної Європи» та «Війна 1914 р. і проливи» (студент Григорій Леонідович Шмигельський, росіянин), «Російсько-естонський мирний договір», «Проблеми турецької державності» та «Проблема світової рівноваги» (студент Йордко Бордухович Стомахін), «До пи-

тання про причини світової війни» (студент Аркадій І. Улицький), «Зачатки майбутніх міжнародних конфліктів» (студент Бенціон Мойсєєвич Лейкін), «Європа після війни 1914 – 1918 рр.» (професор О. О. Жилін), «Близький Схід як об'єкт імперіалізму Європейських держав» (студент Р. І. Гінзбург)³⁷.

З метою досягнення «чистоти викладацького колективу» з точки зору радянської ідеології розпочала роботу комісія «з чистки». Невдовзі на вимогу Укрголовпрофос'у почалося поступове заміщення фахових професорів «лекторам-марксистами», спершу з основних курсів, згодом і з «другорядних» – таких як «Суспільний і політичний лад країн обраного циклу», «Етнографія країн обраного циклу» тощо. На пропозицію М. І. Канторова нарада в складі трьох осіб (М. І. Канторова, А. П. Машкіна, А. Н. Райтлера), «за відсутність педагогічних навичок і шкідливу для технікуму діяльність» ухвалила рішення звільнити колишнього ректора Інституту зовнішніх зносин проф. І. Л. Бабата, «за вороже ставлення до марксизму» – проф. К. Г. Воблого, «за старечий вік» – проф. О. М. Гуляєва, «за очевидне контрреволюційні переконання» – проф. П. Л. Кованька і Б. Л. Личкова, «за належність до духовенства» – проф. М. С. Гроссу, «за негативне ставлення до радянської шкільної практики» – проф. О. О. Жиліна, П. Р. Сльозкіна, Петрова³⁸. На посаду викладача французької мови натомість 18 січня 1922 р. було прийнято Софію Яківну Соколову, викладати почав слухач А. Б. Асков. Таким чином, поза стінами технікуму залишилися найкращі викладачі, які не поділяли більшовицьких поглядів ректора. Відтак починалося внутрішнє руйнування щойно вибудованої системи підготовки консульських кадрів.

Не задовольняла радянське керівництво й загальна картина щодо партійності студентів на початок 1922-1923 навчального року: на першому курсі 45 осіб були членами партії, 155 – безпартійними; на другому 2 були членами партії, 211 – безпартійними; на третьому курсі з 91 студента не було жодного члена партії. У 1922 р. на перший курс було прийнято 279 осіб, на другому продовжували навчання 209, на третьому – 17³⁹, з них чоловіків – 155 – на першому курсі, 71 – на другому, 15 – на третьому; жінок – 124 – на першому, 32 – на другому, 2 – на третьому.

Показовою рисою нового стилю організації навчання стала посада політрука в адміністрації інституту поряд з посадами директора, проректора з господарської частини та деканів. Рішення об-

рати двох деканів замість одного проректора Тимчасовий комітет КВТЗЗ ухвалив у вересні 1922 р. Деканом консульського факультету було обрано проф. І. М. Балинського, фахівця з історії Англії та США, Німеччини та Скандинавських країн, історії дипломатичних відносин⁴⁰. Він за посадою входив до складу Правління. Членами якого, крім деканів, були ректор, проректор і політрук.

Якісно змінити контингент студентів і використати можливості навчального закладу для підготовки потрібних радянському зовнішньополітичному відомству фахівців було покликано запровадження для державних органів квоти на спрямування своїх співробітників для навчання до КВТЗЗ. При цьому виплата стипендій студентам не передбачалася, через відсутність гуртожитку житло не надавалося. Вступні іспити приймалися за «загальноузівською» програмою.

Практичноорієнтовані курси продовжував викладати В. Д. Торговець. В умовах повної відсутності українських підручників з цих предметів він звернувся наприкінці січня 1923 р. до Уповноваженого УСРР в РСФРР із проханням надіслати матеріали, необхідні для проведення лекцій: постанови, положення, декрети, що торкалися діяльності НКЗС від часу його створення та підпорядкованих йому установ, як місцевих, так і закордонних; листування консульства з органами влади, внутрішнє діловодство консульства, звітність консульства Повпреду та Екопправвіддлу НКЗС. На початку березня йому довелося звернутися знову з тим самим проханням, наголошуючи, що діяльність технікуму підтримує НКЗС, а для вироблення практичних навичок необхідні документи, в тому числі й секретні. Небезпеки в надсиланні документів з обмеженим доступом він не вбачав, мотивуючи тим, що ознайомлення з цими матеріалами відбуватиметься за його керівництвом.

На початку січня 1923 р. рішенням комітету технікуму було визнано обов'язковим стажування студентів третього курсу, встановлення трьох видів стажування (загального, звуженого, спеціального) та розширення бази стажування шляхом встановлення контактів із Польським консульством у Києві, з московськими дипломатичними установами, Київською митницею, Ревтрибуналом, Губстатбюро, Раднаргоспом та іншими установами⁴¹. За бажане визнавалася участь стажистів у засіданнях колегій з профільної проблематики та вимагалася ведення журналів стажування і подання підсумкового звіту. На практиці не всі рішення знайшли втілення.

Стажування слухачів консульського факультету відбувалося на базі очолюваного В. Д. Торговцем Управління уповноваженого НКЗС УСРР у Києві. Відповідальним за стажування в 1922-1923 навч. році було призначено від КВТЗЗ викладача І.І.Левченка, від управління – заступника уповноваженого Г. Петренка. До стажування допускалися студенти 3-го курсу останнього триместру, які мали рекомендації комуністичного осередку та політкомісара. Допуск до секретної роботи мали лише члени більшовицької партії. Стажування тривало 12 днів по 4 дні в кожному відділі. Стажери вели спеціальні щоденники, а перед переходом до наступного відділу складали іспит заступнику уповноваженого НКЗС у м. Києві з метою підтвердження набутих практичних навичок. Водночас у зв'язку з реорганізацією НКЗС УСРР та невизначеним становищем Уповноваженого НКЗС у Києві жодного забезпечення стажерам не надавалося.

Діяльність технікуму в частині підготовки консульських кадрів коригувалася в зв'язку з розвитком подій у зовнішньополітичному відомстві. В другому півріччі 1922 р. серйозно обговорювалися два варіанти реорганізації технікуму: в технікум зовнішньої і внутрішньої торгівлі або в факультет Київського інституту народного господарства. Авторство ідеї закриття технікуму належало проф. С. Д. Шашевському, колишньому ректорові Близькосхідного інституту, котрий вважав, що єдина установа системи НКЗС УСРР у Києві не потребує такої кількості фахівців, які готує КВТЗЗ. Студенти і викладачі намагалися протидіяти можливому закриттю їхнього навчального закладу. Від імені комуністичного осередку вони скерували звернення до Укрголовпрофос'у з проханням зберегти консульський факультет технікуму, аргументуючи свою позицію зацікавленістю НКЗС УСРР і особистою підтримкою технікуму Х. Г. Раковським⁴². Своє звернення з аналогічним проханням скерували студенти. Активні спільні дії до кінця навчального року інституту призупинили реорганізацію технікуму, а заяви проф. Шашевського про реформування технікуму в факультет Київського інституту народного господарства у вересні 1922 р. були визнані передчасними.

Однак отримання фінансової підтримки навчального закладу й забезпечення виплати студентам стипендій (їх розмір прирівнювався до розміру заробітної плати службовців 10 розряду за 17-розрядною сітки тарифів Профспілок по місту Києві і дорівнював 3 900 руб.) з боку НКЗС УСРР не ви-

давалося можливим. У вересні 1922 р. рішенням Тимчасового комітету технікуму було диференційовано оплату за навчання: 20 % слухачів звільнено від оплати, 30% визначено пільговий тариф – 24 золотих рублі за рік, решті призначено оплату в 48 і 100 золотих рублів на рік. Новостворена комісія соціального забезпечення отримала завдання виявити серед слухачів найбільш забезпечених, які могли сплачувати 100 золотих рублів на рік. Невдовзі, в середині листопада 1922 р., з'ясувалися причини певного відсторонення зовнішньополітичного відомства від потреб профільного вишу. Вони полягали в передбачуваному об'єднанні наркоматів закордонних справ у зв'язку зі створенням Союзу Радянських Республік відповідно до рішення 3-ї сесії ВУЦВК. Відтак вирішення питання про фінансування КВТЗЗ відкладалося, а перспектива скорочення консульського відділення набувала реальних обрисів. НКО УСРР визнало навчальний план технікуму незадовільним, висунув вимогу виключити з навчального плану окремі дисципліни (географію з антропогеографією, цивільний процес, етнографію Англії, США, Скандинавських держав, Близького Сходу; географію Англії, Німеччини, Близького Сходу, новітні течії в літературі і мистецтві цих країн, держава і право, мусульманське право), а також заборонив будь-які зміни в складі адміністрації технікуму до завершення його реорганізації⁴³.

У січні 1923 року зробив останню спробу обстояти перед соціально-економічним відділом Укрголовпрофос'у право на існування консульського відділення і ректор КВТЗЗ. «Вступ міжнародних відносин у нову фазу, яка висуває вперед ясну постановку питань економічного характеру за рахунок таємної дипломатії та перехід зовнішньої торгівлі в руки держави, – на його думку, – вимагав особливої уваги до тієї частини консульської діяльності, яку можна назвати економічною інформацією»⁴⁴. Збирання та систематизація необхідних відомостей у цій сфері належали до обов'язків консульських агентів, на підготовку яких було перепрофільоване в 1922-1923 навчальному році консульське відділення технікуму. Однак його аргументи також не почули. На прохання М. І. Канторова висловили свої позиції НКЗС УСРР та Укрзовнішгоспторг, що полягала в пропозиції зберегти навчальний заклад. Крапку в потці цих звернень поставив лист Уповноваженого зовнішньої торгівлі РСФРР при РНК УСРР від 12 грудня 1922 р. із конкретним формулюванням:

«збереження Технікуму як самостійного навчального закладу, що має вузьку мету підготовки практичних працівників в галузі зовнішньої торгівлі, необхідно»⁴⁵. Компромiс виявився у збереженні навчального закладу та припиненні функціонування консульського відділення.

Серед останньої групи випускників його англосаксонського циклу був учений-сходознавець, доктор економічних наук, професор, у майбутньому – відомий російський учений Костянтин Михайлович Попов та уродженець Чернігівщини, декан робфаку при Київському інституті народного господарства, випускник японського відділення Східного факультету Військової академії імені Фрунзе, військовий розвідник «під дипломатичним дахом» – у 1925-1926 рр. секретар консульства в Нагасакі і Цурузі, в 1926-1930 – віце-консул і генконсул в Кобі (Японія), репресований і розстріляний у 1937 році, – Аркадій Борисович Асков, тут навчалися відомий у майбутньому кінодраматург Ілля Ізраїлевич Бачеліс; український письменник, енциклопедист, перекладач, радянський державний діяч Микола Платонович Бажан, а також інші відомі й невідомі працівники сфери зовнішніх зносин, яким довелося працювати в радянських консульських установах.

Народний комісаріат закордонних справ УСРР заохочував молодь до вступу на консульський факультет навчального закладу, однак створенню оптимальних умов для формування певного резерву кадрів для роботи в цій сфері особливо не сприяв. Сплату за навчання в 1923-1924 навч. році було встановлено на рівні 60 золотих крб. для осіб, відряджених від установ, (із умовою сплати за триместрами), та 120 золотих крб. для осіб, які вступали без відряджень. Деякі особи (незначна кількість) від оплати звільнялись. Для державних органів щодо спрямування на навчання співробітників встановлювалася квота: НКЗС – 50 осіб, Зовнішторг – 25, Губком та КСМУ – 34, ГОПС – 43, Комнезам – 8, Губпроф – 9⁴⁶. Ця кількість значно перевищувала статистичну картину на консульському факультеті станом на 1922-1923 рр.

Однак у 1923 – 1924 навчальному році технікум розпочав діяльність уже з іншою назвою. Влітку 1923 р. керівництво технікуму отримало «вказівку центру» реорганізувати навчальний заклад у Технікум зовнішньої і внутрішньої торгівлі. Створення такого технікуму на базі КВТЗЗ було своєрідною альтернативою пропозиції Укрголовпрофос'у в Києві щодо заснування Фінансово-податкового

торговельного технікуму і водночас порятунком для навчального закладу шляхом втрати консульського факультету.

Відповідне рішення Комітет КВТЗЗ за головування М. І. Канторова та участі професорів Белинського, Абраменка, Дринова та студентів Герцсуна, Анісімова, Моїсеєва, Завадського ухвалив 11 липня 1923 р. На факультеті зовнішньої торгівлі було вирішено утворити два відділення: 1) торговельних, зовнішньоторговельних та зовнішньої служби агентів; 2) агентів Зовнішторгу внутрішньої служби. Відтак КВТЗЗ перепрофільовувався на підготовку кадрів у сфері зовнішньої торгівлі. 18 грудня 1923 р. народний комісар освіти УСРР Ян Ряппо звітувався перед ЦК КП(б) У у відповідь на терміновий запит щодо виконання вказівки про ліквідацію КВТЗЗ «уже влітку» та створення на його базі торговельного технікуму.

«Управителем» Київського торговельно-промислового технікуму, реорганізовано з КВТЗЗ і розташованого за адресою вул. Леніна (перейменованій з Фундуклеївської), буд. 6 і підпорядкованого Укрголовпрообрю Комісаріату народної освіти УСРР було призначено недавнього очільника технікуму зовнішніх зносин проф. М.І. Канторова

Всього в 1922-1923 рр. у КВТЗЗ навчалося 706 осіб (307 – на першому курсі, 279 – на другому і 120 – на першому), з яких 437 склали чоловіки, а 269 – жінки⁴⁷. В цьому році консульський факультет було реорганізовано в консульське відділення, завдання якого звужено до підготовки консульських агентів.

Київський інститут зовнішніх зносин з точки зору концепції його діяльності та професорсько-викладацького складу був своєрідним явищем не лише в сфері вищої школи, а й у сфері компетенції зовнішньополітичного відомства як перший профільний виш для підготовки співробітників дипломатичних та консульських установ. Цей вищий навчальний заклад на першому етапі своєї діяльності в радянській Україні продовжив традиції, закладені засновниками Консульських курсів при УНТЕ та Близькосхідного інституту. Навчальні програми і тексти лекцій провідних професорів інституту досі переважно не втратили свого наукового значення. Ідеологізація в науці і освіті мала руйнівний вплив на якісний склад викладацького колективу, в якому поступово заміщалися фахівці особами, лояльними до влади.

Висновки.

Створення навчального закладу для підготовки консульських кадрів у квітні 1918 р. стало важливою складовою практичного формування української консульської служби як державного інституту. Концепція діяльності першого вишу, яким стали Консульські курси при УНТЕ, спершу формувалася без участі зовнішньополітичного відомства. Добір слухачів відбувався із залученням всіх видів інформування, в тому числі через засоби масової інформації. Всі слухачі відповідали вимогам щодо знання мов (досконало – української та іноземної) та мали вищу освіту (юридичну або економічну).

За доби Гетьманату Консульські курси продовжили діяльність. Ключовими складовими навчального плану були питання економіки, права, діловодства та іноземних мов. Професорсько-викладацький колектив склали найавторитетніші фахівці, професори і приват-доценти Київського університету й Київського комерційного інституту, співробітники зовнішньополітичного та інших профільних відомств, іноземні консули в Києві. З огляду на статус Консульських курсів (при громадській організації) виникла потреба легалізації отриманих слухачами свідоцтв шляхом складання державних іспитів. З цією метою було сформовано «Державну іспитову комісію» при МЗС. Атестовані випускники Консульських курсів поповнили штати консульських установ, що засвідчувало ефективність такої форми навчання.

Значно ширші завдання мало консульське відділення Близькосхідного інституту (спершу – Інституту східних мов), серед викладачів якого були Т. Г. Кезма, А. Ю. Кримський, та інші видатні науковці. Однак реалізувати їх не вдалося, попри реорганізацію Близькосхідного інституту в профільний виш – Київський інститут зовнішніх зносин. Він мав статус науково-навчального закладу, покликаного підготувати працівників у сфері міжнародних відносин. Таким чином, за доби УНР і Української Держави було вироблено наукові під-

ходи до теоретичної підготовки консулів, детально розроблено програми спеціальних і загальних курсів, апробовано різні форми навчання: короткотермінові курси, інститут. Тим самим було закладено підвалини для запровадження фахової освіти дипломатичної і консульської служби в Україні, які досі не втратили наукового значення.

З приходом до влади більшовиків під впливом ідеологічного тиску до керівництва Близькосхідним інститутом прийшли лояльні до радянської влади особи: Г. М. Хименко, М. І. Канторов, а знамих науковців – фундаторів професійної освіти в сфері дипломатії було звільнено. В липні 1923 р. установу було реорганізовано в Технікум зовнішньої і внутрішньої торгівлі, а до кінця навчального року закрито.

Певну роль у припиненні діяльності вишу відіграла його територіальна віддаленість від «радянської столиці». На користь такого припущення свідчить той факт, що три роки по тому, 1926 р., з ініціативи НКЗС, Наркомторгу та Всеукраїнської асоціації сходознавства було зроблено спробу організувати підготовку працівників дипломатичної і консульської служби та зовнішньої торгівлі в «радянській столиці» УСРР Харкові на базі старших курсів економічного відділу Харківського інституту народного господарства. З огляду право УСРР висувати своїх представників на посади радників, секретарів та консулів у закордонних представництвах СРСР та відсутність відповідного навчального закладу в УСРР планувалося зібрати кошти від зацікавлених у підготовці «кваліфікованих робітників у галузі зовнішньої торгівлі» на потреби факультету створення факультету зовнішніх зносин та стипендії майбутнім студентам⁴⁸. Однак у зв'язку з визнанням недоцільності організації такого факультету в постанові РНК УСРР від 15 липня 1926 р. вирішення цього питання було відкладено на невизначений час⁴⁹. Відтак підготовка кадрів у сфері консульської служби припинилася на два десятиліття.

ПОСИЛАННЯ:

1. Гайдуков Л.Ф. Традиції України в підготовці дипломатичних кадрів: діалог з історією. 1918-1922 рр. – Науковий вісник Дипломатичної академії України. Вип.1: Зовнішня політика і дипломатія / За заг. ред. Б.І. Гуменюка, Л.С. Тупчієнка, В.Г. Ціватого. – К., 1998. – С. 68-69; Гайдуков Л. Ф. Щоб працювати на її честь і на її славу : підготовка дипломатичних кадрів в Україні : маловідомі факти / Л. Ф. Гайдков // Політика і час. – К., 1998. – № 2. – С. 67–74.
2. Див. зокрема: Веденєєв Д.В. Дипломатична служба Української Держави 1917-1923 рр. – К., 2007. – С.194.
3. ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 17. арк. 32. Див:Ірина Матяш. Українська консульська служба 1917 - 1923 рр. як державний інститут: становлення, функціонування, персоналії. – К., 2016. – С. 105.
4. ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 46. арк.22.
5. Там само. арк.23-24.
6. ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 53, арк. 21.
7. Там само.
8. Там само.
9. ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 24, арк.48.
10. ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 18; спр. 21.
11. ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 2, арк. 16.
12. ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 53, арк. 23.
13. ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 46. арк.21.
14. Там сам..
15. ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 53, арк. 24.
16. Там само, арк.5 зв.
17. Там само, арк. 6.
18. Там само, арк.3.
19. Там само, арк.1.
20. ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 24, арк. 105.
21. ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 43, арк. 88.
22. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, спр. 341, арк. 1.
23. Там само.
24. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, спр. 341, арк. 17.
25. Державний архів м. Києва, ф. 744, оп.3, спр. 14, арк. 11.
26. Державний архів м. Києва, ф. 744, оп.1, спр. 432, арк. 25.
27. Державний архів м. Києва, ф. 744, оп.3, спр. 14, арк. 11.
28. Там само, арк. 12.
29. Державний архів м. Києва, ф. 744, оп.3, спр. 14, арк.7.
30. Там само, арк. 12. зв
31. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 1503, арк. 52 зв.
32. Державний архів м. Києва, ф. 744, оп. 1, спр. 322, арк. 5-5 зв.
33. ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 68, арк. 51.
34. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 1503, арк. 9.
35. Державний архів м. Києва, ф. 744, оп. 3, спр. 39, арк. 18.
36. Музычко А. Иван Яковлевич Фаас: декан юридического факультета Одесского университета в годы румынской оккупации // Вісник Одеського Історико-краєзнавчого музею.– Одеса: «Астропринт», 2010. – Вип. 9. – С. 46-54.
37. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 1503, арк. 56.
38. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 1503, арк. 10.
39. Там само, арк. 11.
40. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 1503, арк. 1.
41. Державний архів м. Києва, ф. 744, оп.3, спр.46, арк. 1.
42. ЦДАВО України, ф. 166, оп.2, спр. 1503, арк. 26.
43. Там само, арк. 17.
44. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 1502, арк. 27.
45. Там само, арк. 22.
46. Державний архів Київської обл., ф. 4205, оп. 1, спр. 137, арк. 5.
47. ЦДАВО України, ф.166, оп. 3, спр. 145, арк. 168.

48. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 5, спр. 1196, арк. 8.

49. ЦДАВО України, ф. 337, оп. 1, т. 2, спр. 5096, арк. 23.

Matyash I. B. Educational institutions in the sphere of consular service in 1918-1923 as a step to creation of system of preparation of the Ukrainian diplomats and consuls / Diplomatic Academy of Ukraine under the MFA of Ukraine

The basic forms and principles of the activity of the initial educational institutions in the field of human resources training for Ukrainian foreign missions during the 1918-1923 have been reviewed. Young Diplomacy of Ukrainian People's Republic was in need of qualified professionals for the relevant departments of the central apparatus of the foreign service and for consular offices. Thus, beginning from the first days of the General Secretariat of International Affairs, reorganized in December 1917 out of the General Secretariat of Interethnic Affairs, the question of launching targeted training of future consuls first raised. The urgent necessity to form consular institutions was predetermined by the need to protect the Ukrainian public abroad and organizing of barter between young independent state and other countries. The establishment of diplomatic and consular relations was covered by Article IV of the Treaty of Peace between the UPR, Germany, Austria-Hungary, Bulgaria and Turkey, signed on January 29 (February 9), 1918 in Brest. Training at the Consular courses commenced on April 20, 1918, however its completion under the Central Rada in UPR failed. However, with coming to power of Hetman Pavlo Skoropadsky, Consular courses reopened in Ukrainian State. With the Bolshovyks' coming to power the institute functioned some time as the Institute of Foreign Relations (it was renamed in Kyiv Higher Technical School of Foreign Relations soon) in two departments (Consular and Foreign Trade), headed by Professor Illia Babat succeeded by Mykola Kantorov, the Soviet professor loyal to Bolshovyk regime, in 1922. Soviet leaders destroyed the institutions and traditions of training Diplomatic and Consular Service, formed in the era of the UPR and Ukrainian State. Based on archival information the composition of the teaching staff and the quantitative and qualitative parameters of students were found. The personal contribution of Ukrainian statesmen of UPR to the formulation of the principles of special education of diplomats has been researched.

Key words: Educational institutions in the field of human resources training for diplomatic service, Consular courses, The Middle Eastern Institute, Kyiv Institute of Foreign Relations.

Матяш И.Б. Учебные заведения в сфере консульской службы в 1918-1923 гг. как шаг к созданию системы подготовки кадров украинских дипломатов и консулов / Дипломатическая академия Украины МИД Украины.

Рассмотрены основные формы и принципы деятельности первых учебных заведений в области подготовки кадров для украинских зарубежных представительств в течение 1918-1923 гг. Молодая дипломатия Украинской Народной Республики нуждалась в квалифицированных специалистах как для соответствующих подразделений центрального аппарата внешнеполитического ведомства, так и для консульских учреждений. Поэтому уже с первых дней деятельности Генерального секретариата дел международных, реорганизованного в декабре 1917 г. из Генерального секретариата межнациональных дел, вначале встал вопрос о начале целенаправленной подготовки будущих консулов. Насущная необходимость создания консульских учреждений была обусловлена необходимостью государственной защиты украинцев, оказавшихся за рубежом, и организации товарообмена молодого самостоятельного государства с другими странами. Установление дипломатических и консульских отношений предусматривала статья IV Мирного договора между УНР, Германией, Австро-Венгрией, Болгарией и Турцией, подписанного 29 января (9 февраля) 1918 г. в Бресте. Обучение на Консульских курсах началось 20 апреля 1918 г., однако завершить его в эпоху Центральной Рады в УНР не удалось. Однако, с приходом к власти гетмана Павла Скоропадского Консульские курсы возобновили работу уже в Украинской Державе. С приходом к власти большевиков институт некоторое время функционировал как Институт внешних отношений (вскоре переименован в Киевский высший техникум внешних отношений) в составе двух отделений (консульского и внешней торговли) во главе с профессором Ильей Бабатом, которого в 1922 г. сменил лояльный к большевистскому режиму советский профессор Николай Канторов. Советскими руководителями учреждения были разрушены и традиции подготовки кадров дипломатической и консульской службы, сформированные в эпоху УНР и Украинской Державы. На основании архивной информации определено состав профессорско-преподавательского коллектива и количественные и качественные параметры студенчества. Исследованы персональный вклад в формирование основ специального образования дипломатов украинских государственных деятелей УНР.

Ключевые слова: учебные заведения в сфере подготовки кадров для дипломатической службы, Консульские курсы, Ближневосточный институт, Киевский институт внешних отношений.

Стаття надійшла до редакції: 10.11.2016

Рекомендовано до друку: 22.12.2016